

УДК 908(477)

Н. Л. Стешенко, О.В.Стешенко

**РОЗКУРКУЛЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ КРАМАТОРСЬКОГО РАЙОНУ
У СІЧНІ – БЕРЕЗНІ 1930 р.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ**

Важливо проаналізувати процес колективізації Краматорського району 1930-х рр., адже ступінь вивченості проблеми є недостатнім. Розглянуто діяльність заводського партійного комітету Краматорського державного металургійного заводу. Від насильницької колективізації постраждало понад 400 селянських родин, проте поданих осіб розкуркулено переважно по третій категорії.

Ключові слова: колективізація, Краматорський район, розкуркулення.

Важно проанализировать процесс коллективизации Краматорского района 1930-х гг., ведь степень изученности проблемы является недостаточной. Рассмотрена деятельность заводского партийного комитета Краматорского государственного металлургического завода. От насильственной коллективизации пострадало свыше 400 крестьянских семей, меж тем поданные лица раскулачены преимущественно по третьей категории.

Ключевые слова: коллективизация, Краматорский район, раскулачивание.

It is important to analyze the process of collectivization of the Kramatorsk district 1930th; in fact a degree of studied of problem is insufficient. Activity of factory party committee of the Kramatorsk state metallurgical factory is considered. Over 400 peasant families suffered from violent collectivization, the given persons expropriation of peasant economies mainly on the third category.

Key words: *collectivization, Kramatorsk district, expropriation of peasant economies.*

Постановка проблеми: колективізація Краматорського району 1930-х рр. є малодослідженою сторінкою історії міста та його околиць. Аналіз актуальних досліджень: насильницька колективізація в Україні 1920-х – 1930-х рр. і пов'язаний з нею процес розкуркулення заможного селянства активно вивчався історичною наукою. Проте на регіональному рівні питання потребує більш детального вивчення, оскільки розглядалося лише науковим співробітником музею історії м. Краматорська Л. І. Зеленською.

Мета статті. Отже, нагальною є потреба дослідити механізм розкуркулення в 1930 р. у Краматорському районі, проаналізувавши діяльність заводського партійного комітету Краматорського державного металургійного заводу (КДМЗ) щодо насильницької колективізації.

Джерельна база. У дослідженні використано матеріали Державного архіву Донецької області (ДАДО): списки, доповідні записки, постанови про розгортання розкуркулення та подальшу долю селян: Ф. Р – 1169 «Артемівський окружний виконавчий комітет Рад робітничих, селянських та черв оноармійських депутатів міста Артемівська Донецької області, з 1925 р. Артемівського округу» та постанови про діяльність заводського партійного комітету Краматорського державного металургійного заводу: Ф. П – 8 «Артемівський окружний комітет КП(б)У».

Виклад основного матеріалу. Хвиля суцільної колективізації торкнулась Артемівського округу, до якого територіально відносився Краматорський район з 1925 р. до вересня 1930 року, в березні 1930 р.

На 1 січня 1930 р. було колективізовано 10,6 % господарств; на 1 березня 1930 року – 57,3 % господарств, а на 14 березня 1930 р. – 78 % господарств. У відсотковому відношенні число колективізованих господарств на 1 березня зросло на 468 % [3, арк. 1]. У цілому по Донецькій області на 1 жовтня 1930 р. було колективізовано 65 % селянських господарств. На 1 жовтня 1932 р. було створено 1576 колгоспів, що об'єднали 84,4 % селянських дворів.

На закритому засіданні Президії Артемівського Окрвиконкому від 4 березня 1930 р. заслухали доповідь Гаркуші та Тимофєєва «Про стан колективізації в окрузі та підготовку до ліквідації куркуля як класу», було зазначено, що в Артемівському окрузі на селі політика зустрічає повне співчуття та активну підтримку в її здійсненні, як з боку батрацько-бідняцьких і середняцьких мас на селі, так і робітничого класу [1, арк. 1-3].

Проте матеріали колишнього партійного архіву свідчать про опір колективізації. У інформаційному щоденнику Підвідділу Суспільно-виробничого комітету КДМЗ на 17 лютого 1930 р. було зауважено про протидію куркульства колективізації: «З метою протидії колективізації куркулі продовжували прибігати до навмисного пошкодження сільсько-господарського інвентарю та здачі його Рудметалторгу в якості брухту. Такі прояви мали місце в селах Олександрівка, хуторах Романський та Ново-Миколаївський Краматорського району. Зазначалось, що куркулі експортники розбивають приводи кінних машин, буккера, молотилки та інший інвентар» [2, арк. 19].

У звіті «Про роботу заводського комітету при Краматорському державному металургійному заводі» за період з 1 квітня 1929 р. по 1 березня 1930 р. зазначалося, що питання про посівні кампанії та ліквідації куркуля як класу розбиралося на Пленумі завкому КДМЗ, на загальних зборах у цехах, на розширеній робочій конференції, а також відбулися виїзди членів робочої частини до села, де проживають робітники КДМЗ, з метою мирного припинення ушкодження інвентарю та відходу від стану власника – куркуля. Було зазначено, що на даних зборах були вибрані трійки у кількості 33 чоловік для реалізації рішень Пленуму і практичної реалізації директив партії про колективізацію, весняну посівну кампанію, ліквідацію куркуля як класу [1, арк. 19].

Завкомом КДМЗ було надіслано 12 ремонтних бригад по 60 чоловік для ремонту сільськогосподарського інвентарю. Для допомоги проведення весняно-посівної кампанії та розкуркулення в інших районах – 27 чоловік. Окрім того, надіслано культбригаду у кількості 21 чоловіка, яка проводила роз'яснювальну роботу серед селян, виголошувала доповіді, про-

води́ла бесіди з теми реконструкції і ліквідації куркуля.

Заводський партійний комітет КДМЗ у зазначеному звіті зауважив, що на село була надіслана агітаційна машина з виїзною редакцією газети «Домна», яка видавалась у Краматорську з 1927 по 1930 рр. при КДМЗ, кінопересувною «живгазетою», духовим оркестром, радистом, кіоском, антирелігійником, а також фотокором та «беседчиками». Ними було проведено 32 збори на тему колективізації, посівної кампанії та ліквідації куркуля як класу; колективізовано більше 400 селянських дворів і оформлено 8 нових колективів. Для укріплення створених колективних господарств надіслана бригада чисельністю 17 чоловік.

Участь робітників у колективізації можна значити наступним чином. Загальна кількість працюючих, тих, що живуть на селі – 3 815 чоловік, з них: записалось у колгоспи – 85 чоловік (2,2 %); відмовились від землі й продовжили працювати на заводі – 1 135 чоловік (30 %); не визначились – 2 595 (67,8 %) чоловік.

Щоб змусити куркулів вступати до колгоспів, влада вирішила вдатися до більш рішучих заходів. У районах були створені комісії, які визначали норми розкуркулення по кожній сільраді. На місцях сільські активісти показували конкретних жертв. Краматорському районному виконавчому комітету потрібно було подати до Окрвиконкому списки куркулів по трьох категоріях до 8 березня 1930 р. При складанні списків вносили такі дані: склад родини, вік кожної особи, до якої сільради належали, яке мали майно до і після революції, у яку категорію потрапили та куди будуть виселені, окрім того, подавалася загальна характеристика господаря.

У протоколі №1 закритого засідання Президії Артемівського Окрвиконкому від 4 березня 1930 року «Про стан колективізації в окрузі та підготовки ліквідації куркуля як класу» було вирішено: «Звернути серйозну увагу при складанні списків на те, щоб до них не потрапили бідняцько-батьрацькі та середняцькі господарства» [3, с. 1-3]. Райвиконкомам було запропоновано прийняти всі заходи для повного забезпечення вилучення та відправки куркулів органами ДПУ, виселених за межі округу і конфіскації їх власності, мобілізувати для цієї роботи Комітет незаможних селян і весь відповідальний актив, зокрема забезпечити засобами пересування та безперервний зв'язок. При проведенні заходів з розкуркулення не допускати виселення та конфіскації майна колишніх червоних партизанів та дійсних учасників війни, за винятком тих, які перетворилися на куркулів, ведуть активну боротьбу з колективізацією чи

беруть участь у контрреволюційних угрупованнях. Проте кожен окремих випадок мав розглядатися у місцевому парторгані. З цією метою партія виділила двох чоловіків по Краматорському району: Самієнка і Крилевського.

З огляду на вищезазначені обставини серед робітників КДМЗ було проведено опитування, результати якого було надруковано в інформаційному листі від 9 лютого 1930 р. У механічному цеху КДМЗ під час виконання питання ліквідація куркуля як класу, робітники зі стажем 10-12 років і більше говорили, що партія поводить з куркулем, як царська влада. У листі також повідомлялось, що всі вказані робітники пов'язані з сільським господарством. В електричному цеху КДМЗ робітники з 20-ти річним стажем у суспільній роботі не помічені.

Аналіз «Матеріалів по розкуркуленню та виселенню куркулів Краматорського району» виявив, що за першим варіантом списків по Краматорському району до першої категорії було віднесено 65 чоловік, проте при повторному перегляді справ дві родини були виключені зі списку, по дев'яти родинях потрібно було надати додаткову інформацію. Отже, за першою категорією розкуркуленню підлягало 54 родини. Наприклад, Булгаков Іван Миколайович (I категорія), мешканець селища Золотий Колодязь, до революції мав 40 десятин церковної землі, яку здавав під оренду селянам, сарай, коня, корову, «...обкладений фінінспектором. До революції жив на нетрудові прибутки. Добровільно віддав сина в білу армію, не мав права голосу (диякон), займався видачею червоних партизан, групував куркульство проти закриття церкви». Але був виключений зі списку через свій вік – 66 років [4, арк. 6].

До другої категорії за планом віднесено 105 господарств. Після повторного перегляду 6 господарств було зачислено до третьої категорії. Згодом зі списку виключили ще 13 родин і по 14 потрібно було надати додаткову інформацію. Остаточою до другої категорії віднесли 72 родини [4, арк. 21-50]. Наприклад, Лавров Савелій Степанович (II категорія), 49 років, мешканець селища Ясногірка. До революції мав 28 десятин землі, дім, сарай, клуню, «повний сільськогосподарський інвентар, 2 свині, 12 овець, 4 коня, 3 корови. Податки сплачував експортом хлібозаготівлі та страховкою 32-42 коп. Характеризувався як землевласник, експлуатор найманої праці, за що втратив право голосу. Злісно приховував зернові культури. Активно керував сектою баптистів, вів антирадянську агітацію. За невиконання держобов'язку з хлібозаготівлі усе його майно було продано, за винятком дому, сараю та клуні». Був виключе-

ний зі списку, оскільки син працював на заводі та пішов з родини [4, арк. 41].

У протоколі № 14 закритого засідання Артемівського Окрвиконкому від 25 березня 1930 р. заслухали доповідь Тимофєєва, що для Артемівського округу центральними організаціями дана додаткова розкладка на виселення за межі округу 150 господарств куркульської верхівки, зокрема 40 господарств з Краматорського району, з додатковим резервом 10 господарств [3, арк. 93-97].

Списки щодо третьої категорії та плану розселення мали бути представлені до 12 березня 1930 р., але враховуючи великий об'єм роботи списки не були підготовлені своєчасно. Термін продовжили до 14 березня. Отже, за планом до третьої категорії було віднесено 223 господарства. Згодом списки переглянули і виключили 46 родин, по 24 – слід було надати додаткові відомості. Остаточо розкуркуленню за третьою категорією, тобто розселенню в середині району, підлягало 153 родини [4, арк. 52-111]. Наприклад, Демич Григорій Петрович (III категорія) 40 років, належав до Лідінської селищної ради, на час складання списків мав 25 десятин землі, хату, 1/3 молотилки, вівцю, свиню. «Обкладався сільгосподатком. Куркуль, був вповноваженим сільської ради, однак викривляв класову лінію партії, за що його виключили зі складу сільради». Зі списку був виключений через те, що до революції був батраком [4, арк. 53].

Проте у протоколі № 9 закритого засідання Президії Артемівського Окрвиконкому від 16 березня 1930 р., на якому заслухали постанову Краматорського райвиконкому «Про затвердження персональних списків куркульських господарств» було зазначено, що загальна кількість господарств, віднесених до третьої категорії, дорівнювала 378. Було прийнято рішення зі списку виключити 61 господарство і по 30 – надати додаткову інформацію. Остаточо затвердили рішення по відношенню 286 куркульських господарств.

На тому ж засіданні було видано тимчасову інструкцію «Про права і обов'язки вповноважених у пунктах заселення розкуркуленими та розселеними куркульськими господарствами» для нагляду за виконанням основних законоположень радянської влади та тих законів і розпоряджень, які можуть бути спеціально видані по відношенню до куркульських господарств, а також для організації і керівництва роботою дружини з трудоспроможних куркулів на лісорубках, по розробці піщаних і кам'яних кар'єрів і інших роботах. Крім того, було зазначено, що мешканці зазначених поселень не мають права голосу, можуть розраховувати на отримання

медичної допомоги в найближчих пунктах, а діти шкільного віку мають право на відвідування початкової школи. Перш за все було підкреслено, що вповноважений всю свою роботу виконує згідно з законами радянської влади, обмежуючи права і переваги куркульського класу та відповідає за порушення [3, арк. 78-79].

У рішеннях Президії Артемівського Окрвиконкому підкреслювалося, що розкуркулення жодною мірою не повинно віддзеркалюватись на проведенні весняної посівної кампанії. Підготовку до розкуркулення пропонувалось вести «посиленими темпами». Але з огляду на те, що часу все одно не вистачало, була висунута пропозиція: поклопотатися республіканські органи влади встановити термін відправки куркульських господарств по округу 1 квітня. Станцією погрузки розкуркулених у Краматорському районі призначили Бантишево.

На території Краматорського району планувалось створити 14 поселень (виходячи з того, що оперуповноважених у спецпоселеннях планувалось 14 чоловік), у дійсності існувало лише одне в селищі Малотаранівка з 1930 по 1932 рр. Кампанія розселення куркулів у межах Краматорського району була організована наступним чином:

– 17 березня 1930 року були виділені відповідальні керівники по сільрадам в кількості 20 чоловік, після інструктажу 18 березня о 10 годині ранку роз'їхались по відповідним сільрадам і населеним пунктам;

– 18-19 березня були проведені загальні збори колективів Комітетів незаможних селян і бідноти, де прийнято рішення про переселенні куркулів і проведений добровільний запис бідноти, яка бажає переселитися в куркульські господарства;

– 18 березня були виділені з заводів 170 (виправлено на 180) чоловік робітників, розподілені по бригадах, проведено інструктування і заготовлено для їх відправки 83 підводи на 2 години дня 20 березня;

– виділені та проінструктовані 14 вповноважених (коменданти) для куркульських пунктів з розрахунків по одному на намічений пункт;

– виділено вповноважених РВКу для опису та спостереження за конфіскацією куркульських господарств;

– з метою застереження виділена бойова група міліції у кількості 15 чоловік в Сергіївській сільраді. Звідти підтримувався зв'язок з іншими сільрадами. Серед пересувних засобів група мала 5 підвод і легкову машину. Друга група знаходилася у Шабельківській сільраді, яка складалася із 15 чоловік

Осоавіахіму. Мала 5 підвод, зв'язок з сусідніми сільрадами [4, арк. 124-126].

У «Матеріалах по розкуркуленню та виселенню куркулів Краматорського району» заслуговує на увагу «План розселення». Мар'ївка, село Костівка – належать виселенню 20 куркульських господарств. Куркулі переселяються наступним чином: з Мар'ївки – 3 чоловіки, з Лідіно – 17 чоловік. Колектив «Свобода» надає х. Костівка з 16 бідняцьких господарств для розселення куркулів. Семенівська сільрада с. Семенівка, поселила 17 куркульських господарств: з Семенівської сільради – 13 господарств, з Петрівської – 4 господарства. На що мається згода 14 бідняцьких господарств.

Не всі бідняки погоджувалися переселятися у куркульські господарства з огляду на повагу, яка у них ще залишилась до колишніх власників цих господарств. Дмитрієвська сільрада – 8 куркулів мали переселити в Сергіївку; Шабельківська сільрада – виселенню підлягали 4 куркулі в Сергіївку. Але з Сергіївки погодились виїхати лише 6 бідняків. У Сергіївській сільраді повинні були розселити в середині району 12 куркулів, а згодились полишити свої оселі 11 бідняків.

Проте були бажаючі полишити населені пункти. Селище Швейцарія – на 9 куркульських господарств 42 бідняцьких. Всіх, хто залишився, вивезли до селища Лідіно. Райська сільрада – на 9 куркульських – 11 бідняцьких господарств 3-х бідняків вивезли до Семенівської сільради. Білянська сільрада – на 6 куркульських домогосподарств – 9 бідняків. Ясногорівська сільрада – на 13 куркульських – 14 бідняцьких господарств [4, арк. 124-126]. Отже, серед бідняків не існувало однастайності в оцінці розкуркулення.

Розселення куркулів відбулося 21 березня 1930 р. При вивезенні осіб та їхніх родин дозволяли взяти з собою певний мінімум речей. Після розкуркулення Краматорський РВК надіслав звіт Артемівському Окрвиконкому, де зазначено, що загальна сума відібраних у куркулів грошей склала 621 крб. 56 коп. та облигаціями з позик на 1 500 крб. Також подано списки відібраного майна.

Після розкуркулення багато так званих куркулів залишилися на території Краматорського району. У переписці Краматорського Районного Виконавчого комітету та Артемівського Окрвиконкому від 16 березня 1930 р. було зазначено, що на території Краматорського району є випадки переховування куркулів, виселених за межі округу.

У відповідному листі Артемівського Окружного Виконавчого комітету та Артемівської Окружної прокуратури від 16 червня 1930 року зазначалось, що колишні «дідичі та великі зем-

левласники», що їх в свій час не було вислано за межі округу на підставі закону від 9 вересня 1925 року, і досі мешкають на території Краматорського району: Соломон Федералов і Василь Коршунко. Повідомлено, що зазначені особи своїм перебуванням в межах округу, на думку керівників Артемівського Окрвиконкому, заважали проведенню заходів з реконструкції сільського господарства, зокрема колективізації села, що становило необхідність виселення їх за межі округу. Краматорському Райвиконкому пропонувалося повідомити причини. Термін виконання відводився до 25 червня 1930 року.

Відповідь Артемівський Окрвиконком одержав 21 липня того ж року, у якій повідомлялося, що Федералов Соломон та Коршунко Василь Васильович дійсно мешкали в межах Краматорського району. Були не виселені тому, що Коршунко В. В. старий соціаліст-революціонер і політкаторжанин. На час розкуркулення одержував пенсію, працював разом з сестрою рахівником у колективі. До революції мав до 600 дес. землі, після революції – 12 дес., яку обробляв сам. Один з його братів працював у Наркомздраві професором, а другий – в Дніпропетровську професор з металургії. Щодо Федералова С., то такий при розкуркуленні був внесений до списку на виселення по другій категорії, як колишній поміщик, сини якого пішли з білими. У 1930 р. мешкав з жінкою на утриманні дочки, яка протягом 5 років працювала педагогом. Старому на той час було 70 років. За відомостями з сільради проти заходів радянської влади не виступав. У списки при розкуркуленні був внесений з розпорядження секретаря РПК Шарковецького, але факт проживання його в межах Краматорського району не перевірений. Подальша доля цих чоловіків не відома і в документах Державного архіву Донецької області не зазначена.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У Краматорському районі постраждало понад 400 селянських родин. Розкуркулення населення відбувалося насильницькими методами. Лише одиниці намагалися уникнути приниження, добровільно вступаючи до колгоспів чи на заводи. Більшість не мала громадянських прав. Вони працювали на найважчих роботах, а мешкали у спецпоселенні в селищі Малотаранівка з 1930 по 1932 рр. під постійним суворим адміністративним наглядом. Проте розкуркулення на території Краматорського району, порівняно з іншими районами, відбувалося досить лояльно, адже усіх поданих осіб було розкуркулено переважно по третій категорії. Детально спланована попередня діяльність заводського партійного комітету дала

змогу багатьом господарям вчасно завершити свою сільськогосподарську діяльність без понесення істотних збитків.

Систематизація існуючого доробку з означеної проблеми дозволяє окреслити перспективи подальшого її вивчення. Наявною є потреба комплексної класифікації джерел та створення загальної бази даних. Актуальним також залишається використання результатів даного дослідження при розробці синтетичного дослідження по Донецькій області.

ДЖЕРЕЛА

1. ДАДО, Ф. П. – 8, оп. 1, спр. 787 «Протоколи № 10-12 і 1-3 закритих засідань бюро окружкома КП(б)У 4 лютого – 10 вересня 1930 р.» – 35 арк.
 2. ДАДО, Ф. П. – 8, оп. 1, спр. 809 «Звіт про боту Дружківського і Краматорського за-
- дських партійних комітетів. 1 серпня 1929 р. – 1 квітня 1930 р.» – 102 арк.
 3. ДАДО, Ф. Р. – 1169, оп. 2, спр. 210 «Директиви, інструкції ЦИК СРСР і УРСР про заходи укріплення соціалістичної перебудови в районах суцільної колективізації та боротьбі з куркульством, проведення ліквідації куркульства як класу (відомості, списки, характеристики куркулів). 5 лютого – 6 липня 1930 р.» – 157 арк.
 4. ДАДО, Ф. Р. – 1169, оп. 2, спр. 209 «Постанови ЦИК і СНК СРСР: про заходи укріплення соціалістичної перебудови сільського господарства в районах суцільної колективізації, боротьбі з куркульством, приблизний устав сільськогосподарської артілі та ін. 1 лютого – 16 березня 1930 р.» – 7 арк.